

Проблеми цивільного права та процесу. Харків, 2018

УДК 347.61/.64+347.91

Вікторія Юріївна Євко,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін факультету № 4

Харківського національного університету внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук, доцент;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5871-803X>

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ

Право на сім'ю має кожна фізична особа. А отже кожна особа є членом певної родини. За нормальних умов сімейні відносини виникають і розвиваються без участі будь-яких державних органів. Фізична особа здійснює свої сімейні права та виконує свої сімейні обов'язки вільно, на власний розсуд у межах наданих їй актами сімейного законодавства чи договором. При здійсненні своїх сімейних прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб. У разі порушення, невизнання або оспорування сімейного права, кожна особа має право на захист його у суді.

Судовий захист сімейних прав має певні особливості у порівнянні з захистом інших прав фізичних та юридичних осіб.

1. Захист сімейних прав у переважній більшості випадків здійснюється у порядку цивільного судочинства (ч. 1 ст. 19 ЦПК України). Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про третейські суди» від 11.05.2004, справи у спорах, що виникають із сімейних правовідносин, крім справ у спорах, що виникають із шлюбних контрактів (договорів), не підвідомчі третейським судам. І хоча поряд з судовою зберігається і адміністративна підвідомчість сімейних справ органам державної реєстрації актів цивільного стану та органам опіки та піклування, їх співвідношення змінюється у бік розширення судової підвідомчості.

2. Особливості розгляду справ, що виникають з сімейних правовідносин, визначаються не тільки нормами ЦПК України, а й нормами сімейного законодавства, які у великій кількості містяться у СК України.

3. Одним з принципів судового процесу є його гласність. За загальним правилом, закріпленням у ч. 1 ст. 7 ЦПК України, розгляд справ у судах проводиться усно і відкрито, крім випадків, передбачених цим Кодексом. Такі винятки передбачені у ч. 7 зазначеної статті і, є всі підстави вважати, що більшість з них стосується саме розгляду справ, які виникають з сімейних правовідносин. Розгляд справи у закритому судовому засіданні проводиться у випадках, коли відкритий судовий розгляд може мати наслідком розголошення таємної чи іншої інформації, що охороняється законом, або за клопотанням учасників справи з метою забезпечення таємниці усиновлення, запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя учасників справи або відомостей, що принижують їхню честь і гідність, а також в інших випадках, установлених законом. Отже, саме при розгляді сімейних спорів найчастіше досліджуються відомості про інтимні чи інші особисті сторони життя учасників справи.

4. При розгляді сімейних справ має свою специфіку і реалізація диспозитивних повноважень суду, яка не завжди передбачена у законодавстві про цивільне судочинство, а випливає з аналізу сімейно-правових норм. Так, відповідно до ч. 1 ст. 13 ЦПК України, суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у випадках, передбачених ЦПК України. Разом з тим, деякі норми СК України дозволяють суду вийти за межі заявлених

вимог. Так, відповідно до ч. 3 ст. 166 СК України, при задоволенні позову щодо позбавлення батьківських прав суд одночасно приймає рішення про стягнення аліментів на дитину.

5. Поряд з диспозитивністю у сімейних справах у більшій мірі ніж в інших присутній певний елемент публічності, оскільки публічний характер деяких категорій шлюбно-сімейних справ потребує посилення активності таких учасників процесу, як прокурор та органи опіки та піклування, а також і процесуальної активності суду у деяких категоріях справ. Це виявляється у тих нормах СК України, які закріплюють права та обов'язки прокурора, а також органів опіки та піклування щодо вступу у процес, участі у ньому у різних процесуальних формах. Так, у СК України визначені випадки, коли справа, що виникає з сімейних правовідносин, може бути порушена за позовом прокурора: про визнання шлюбу недійсним (ст. 42), про позбавлення батьківських прав (ст. 165), про відібрання дитини від батьків та інших осіб без позбавлення батьківських прав (ст. 170), про скасування усиновлення або визнання його недійсним (ст. 240).

До СК України включені норми про обов'язкову участь у процесі органу опіки та піклування. Відповідно до ч. 4 ст. 19, при розгляді судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, виселення дитини, зняття дитини з реєстрації місця проживання, визнання дитини такою, що втратила право користування житловим приміщенням, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним обов'язковою є участь органу опіки та піклування, представленого належною юридичною особою.

6. Справи, що виникають з сімейних правовідносин мають також особливості підсудності. За правилами родової підсудності сімейні справи розподіляються між двома ланками системи судів загальної юрисдикції. До підсудності місцевих загальних судів, як судів першої інстанції належать усі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, крім справ, визначених частинами другою та третьою ст. 23 ЦПК України. Відповідно до ч. 2 ст. 23 ЦПК України, справи щодо оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів розглядаються апеляційними судами як судами першої інстанції за місцем розгляду справи третейським судом. Отже, якщо справа у спорі, що виник із шлюбного договору, розглядалась третейським судом, то справа щодо оскарження відповідного рішення третейського суду буде розглядатися апеляційним судом як судом першої інстанції.

Аналіз правил територіальної підсудності дозволяє зробити висновок, що сімейні спори розглядаються судами за правилами: 1) загальної територіальної підсудності (ст. 27 ЦПК); 2) альтернативної підсудності (ч. 1, 2 ст. 28 ЦПК); 3) договірної підсудності (ч. 2 ст. 28 ЦПК).

7. Справи, що виникають з сімейних правовідносин, можуть розглядатися за правилами будь-якого виду провадження: наказного, позовного чи окремого. Більшість справ розглядається у порядку позовного провадження. Проте, якщо заявлено вимогу про стягнення аліментів, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб, може бути видано судовий наказ (п. п. 4–5 ч. 1 ст. 161 ЦПК України). Крім того, особа має право звернутися до суду з такими вимогами, в наказному або в спрощеному позовному провадженні на свій вибір. Проте, відповідно до п. 4 ч. 4 ст. 274 ЦПК, в порядку спрощеного позовного провадження не можуть бути розглянуті справи у спорах, що виникають з сімейних відносин, крім спорів про стягнення аліментів та поділ майна подружжя.

Відповідно до ст. 293 ЦПК України, в порядку окремого провадження суд розглядає справи про усиновлення, встановлення фактів, що мають юридичне значення, про надання права на шлюб, про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі, про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя.

8. Учасники сімейних правовідносин для участі у судових справах, що виникають з сімейних правовідносин наділені зниженою процесуальною дієздатністю. Так, відповідно до ч. 1 ст. 18 СК України, право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу має кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років. Неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи (ст. 47 ЦПК України). Як правило, справами, у яких неповнолітні особи можуть брати участь особисто і є справи, які виникають з сімейних правовідносин. Крім того, у окремих випадках норми СК України надають неповнолітнім особам право на безпосереднє звернення до суду. Так, за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб (ч. 2 ст. 23 СК України); дитина, яка досягла чотирнадцяти років має право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав (ст. 165), а також право на звернення до суду з позовом про скасування усиновлення чи визнання його недійсним (ст. 240 СК України).

9. У деяких сімейних справах суд допускає негайне виконання рішень: у справах про стягнення аліментів – у межах суми платежу за один місяць та відібрання дитини і повернення її тому, з ким вона проживала (п. п. 1, 5 ч. 1 ст. 430 ЦПК України).

10. У справах, які виникають з сімейних правовідносин, обмежене застосування такої підстави закриття провадження у справі як укладення сторонами мирової угоди. Проте у процесуальному законодавстві не визначаються межі застосування мирової угоди. Перешкодою до укладення мирової угоди є встановлення у сімейному законодавстві спеціальної компетенції суду для вирішення таких спорів, як: визнання шлюбу недійсним (ст. 40 СК), позбавлення батьківських прав (ст. 164 СК), розірвання шлюбу (ст. 105 СК), усиновлення (ст. 207 СК), встановлення факту батьківства або материнства (ст. 130, 132 СК) тощо. Крім того, у багатьох сімейних справах предметом судового захисту є права та інтереси дітей, які захищаються у процесі їх законними представниками, а у деяких випадках – прокурором чи органом опіки та піклування. Інтереси дітей та їх законних представників далеко не завжди співпадають, та укладення мирової угоди може заподіяти шкоду правам та законним інтересам дітей. Тому суд має у відповідних випадках найбільш ретельно перевірити, чи не порушують умови мирової угоди права та законні інтереси дітей при реалізації диспозитивних повноважень законних представників. Крім того, відповідно до ч. 4 ст. 13 ЦПК України, суд залучає відповідний орган чи особу, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, якщо дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Таким чином, специфіка судового захисту сімейних прав залежить від специфіки сімейних правовідносин, які мають виражений особистий характер, проте їх захист становить одне з завдань української держави. Виходячи з цього при судовому захисті сімейних прав, хоча і мають місце диспозитивні засади, проте реалізація суб'єктами сімейних правовідносин диспозитивних засад у цивільному процесі під час захисту своїх порушених

сімейних прав та законних інтересів має обмежене застосування у порівнянні з іншими категоріями цивільних справ.

Одержано 21.03.2018

УДК 347.5

Ірина Іванівна Єфремова,

завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін

Білоцерківського національного аграрного університету,

кандидат юридичних наук, доцент;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4831-508X>

ПРАВО НА ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

У разі порушення приватних прав особа прагне не лише захистити їх, а також усунути перешкоди до їх реалізації, відновити попереднє становище, шляхом отримання матеріального відшкодування завданої шкоди. Однак, матеріального відшкодування шкоди не завжди достатньо. Особа, права якої порушені може переносити психічні, фізичні страждання, які в подальшому прагне компенсувати шляхом вимоги відшкодування моральних страждань.

Право на відшкодування моральної шкоди передбачено цілою низкою законодавчих актів України, такими як: Конституція України; Цивільний кодекс України 2003 року, який значно збагатив інститут компенсації моральної шкоди ніж існували з початку незалежності України; Кодекс законів про працю; Закони України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р., «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р., «Про телебачення і радіомовлення» від 21.12.1993 р. тощо.

Одними з основних засобів відшкодування шкоди, не лише матеріальної, а і моральної, внаслідок порушення приватних прав є цивільні позови. Так, ст. 55 Конституції України визначає право громадян на судовий захист особистих прав, порушених неправомірними діями у цивільному та кримінальному процесі. Дане право реалізується шляхом подання цивільного позову про компенсацію моральної шкоди. При цьому відшкодування такої шкоди розглядається одночасно як економічна компенсація правопорушнику за збитки, спричинені правопорушеннями, а також як превентивний засіб загального стримування для потенційних правопорушників.

Цивільний кодекс України визначає зміст моральної шкоди. Так, ст. 23 Цивільного кодексу України вказує на те, що розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка заподіяла моральну шкоду, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості.

Зазначена норма детально визначає критерії, які повинні враховуватися судами при визначенні розмірів компенсації за заподіяну моральну шкоду. Не дивлячись на розширення складових, що спричиняють право вимоги на відшкодування моральної шкоди не спростило порядок визначення розміру такої компенсації. Також, слід зазначити, що аналіз